

Μαρία Ρίγλη 2014

Αντώνιος και
Κλεοπάτρα:
ερωτισμός
και υποταγή

ΑΝΤΩΝΙΟΣ ΚΑΙ ΚΛΕΟΠΑΤΡΑ: ΕΡΩΤΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΥΠΟΤΑΓΗ

Μαρία Ρίγλη

Περίληψη

Τα τελευταία χρόνια, οι μεταφραστικές σπουδές έχουν επικεντρωθεί στις μεθόδους κατασκευής του κοινωνικού και βιολογικού φύλου. Η παρούσα μελέτη στοχεύει να διερευνήσει τον τρόπο με τον οποίο ο λόγος χρησιμοποιείται ως μέσο για την κατασκευή ταυτοτήτων σε δύο ελληνικές εκδοχές (1955, 1997) του έργου του Σαίξπηρ *Αντώνιος και Κλεοπάτρα* (1606). Εξετάζει τον τρόπο με τον οποίο οι δημόσιες αφηγήσεις έχουν επηρεάσει τη διαμόρφωση αυτών των ταυτοτήτων. Μελετά αλλαγές οι οποίες καταδεικνύουν την ύπαρξη διαφορετικής προσέγγισης στο ζήτημα της ερμηνείας της ανδρικής θεώρησης της γυναικείας γοητείας καθώς και άλλων έμφυλων ταυτοτήτων που συνδέονται με την κοινωνική ιεραρχία. Οι κοινωνικοπολιτικές συνθήκες της κάθε εποχής –μεταξύ πολλών άλλων παραγόντων– επηρεάζουν και στηρίζουν, όπως φαίνεται, τις γλωσσικές επιλογές του κάθε μεταφραστή. Η ανδρική υποταγή στον γυναικείο ερωτισμό εκφράζεται μέσω υποσυνείδητων εκφάνσεων της, ενδεικτικών ενός βαθύτερου πολιτισμικού υπόβαθρου.

Λέξεις-κλειδιά

Ερωτισμός, υποταγή, εξουσία, κοινωνικοπολιτικές αλλαγές, θέατρο, πολιτισμός, κοινωνικές ιεραρχίες.

1. Το έργο και οι χαρακτηρισες του

Η τραγωδία του Σαίξπηρ *Αντώνιος και Κλεοπάτρα* γράφτηκε, κατά πάσα πιθανότητα, γύρω στο 1606. Πηγή έμπνευσης για τον ποιητή αποτέλεσε η αγγλική μετάφραση, από τον Thomas North, του έργου του Πλουτάρχου *Βίοι Παράλληλοι: Αντώνιος*. Η υπόθεση στηρίζεται σε

ιστορικά γεγονότα της περιόδου από το 41 π.Χ. έως το 31 π.Χ., μέχρι, δηλαδή, τη Ναυμαχία στο Άκτιο, η οποία σηματοδότησε το τέλος της Ρωμαϊκής Δημοκρατίας. Επικεντρώνεται στη σχέση της βασίλισσας της Αιγύπτου Κλεοπάτρας με τον Ρωμαίο πολιτικό και στρατηγό Μάρκο Αντώνιο. Η ιστορία διαδραματίζεται στη Ρώμη και στην Αίγυπτο. Ο Σαίξπηρ δραματοποίησε ιστορικά γεγονότα της περιόδου που εκτείνεται από την εξέγερση της Σικελίας εναντίον της πολιτικής συμμαχίας του Μάρκου Αντωνίου, του Οκταβιανού και του Καίσαρα μέχρι την αυτοκτονία της Κλεοπάτρας κατά τη διάρκεια του εμφύλιου πολέμου μεταξύ του Μάρκου Αντωνίου και του Οκταβιανού. Η γλώσσα της τραγωδίας είναι άκρως ποιητική. Διαθέτει μεταφορές, συμβολισμούς, υπερβολές και υπαινικτικές εκφράσεις. Ένα από τα κυριότερα θέματα της τραγωδίας είναι η πάλη ανάμεσα στον έρωτα, στον ερωτισμό και τη λογική, την πολιτική εξουσία. Πιο συγκεκριμένα,

[η] αγάπη ανάμεσα στον Αντώνιο και στην Κλεοπάτρα στηρίζεται στην εξουσία. Οι εραστές θα μπορούσαν να είχαν υποστεί την ατίμωση μιας κοινής ζωής ή να είχαν αποφασίσει να δραπετεύσουν από το περιβάλλον τους. Η εξουσία, όμως, που κατέχει ο καθένας τους αποτελεί την πραγματική βάση του έρωτά τους. Χωρίς αυτή την εξουσία και τον σεβασμό που απορρέει από αυτήν, η σχέση τους είναι κενή περιεχομένου (SHMOOP ηλεκτρονική πηγή).¹

Σε όλο το έργο, ο Αντώνιος «αμφιταλαντεύεται» (ό.π.) ανάμεσα στο καθήκον του απέναντι στην αυτοκρατορία του και στο πάθος του για την Κλεοπάτρα. Οι συχνές μεταβολές στη συμπεριφορά του (η τρυφερότητα μετατρέπεται σε θυμό και το αντίστροφο) καταδεικνύουν την εσωτερική πάλη που βιώνει και το δίλημμα μεταξύ έρωτα και πολιτικού καθήκοντος. Για παράδειγμα, στην πρώτη πράξη του έργου, δηλώνει: «Ο Τίβερης να καταπνίξει τη Ρώμη. Κι ας γκρεμιστεί της αυτοκρατορίας η τρανή αψίδα» (I.i 34-35)². Η δήλωση αυτή υπογραμμίζει την προθυμία του να θυσιάσει το στρατιωτικό χρέος του και να υποκύψει σε χαρές που είναι, συχνά, συνδεδεμένες με τη δύναμη του γυ-

¹ Μετάφραση της συγγραφέως.

² Μετάφραση Μ. Κακογιάννη.

ναϊκείου ερωτισμού, όπως αυτή εκφράζεται στο πρόσωπο της Κλεοπάτρας. Ο Αντώνιος φαίνεται, λοιπόν, να έχει προσωρινά «ευνουχιστεί» από πολιτική άποψη, αφού απαρνείται την πολιτική ισχύ του για να απολαύσει τη ζωή. Η Κροντήρη (2000) ισχυρίζεται ότι αυτός ο πολιτικός ευνουχισμός είναι έκδηλος ήδη από την πρώτη σκηνή του έργου στην οποία ο Φίλων, Ρωμαίος στρατιωτικός, παρομοιάζει τον Αντώνιο με «βεντάλια που δροσίζει τη λαγνεία μιας γύφτισσας»³.

Η Κλεοπάτρα συμβολίζει τον γυναικείο ερωτισμό. Χωρίς να περιγράφει την εξωτερική εμφάνισή της, ο Σαίξπηρ παρουσιάζει το πορτρέτο μιας αισθησιακής γυναίκας με απaráμιλλη ομορφιά και χάρη:

[Η Κλεοπάτρα] είναι ιδιαίτερα γνωστή για τον έντονο ερωτισμό της και τις ερωτικές σχέσεις της με τους ισχυρότερους άνδρες στον κόσμο. Είναι μία από τις λίγες γυναικείες μορφές του σαιξπηρικού σύμπαντος για την οποία η ερωτική πράξη δεν αποτελεί υποταγή αλλά τεκμήριο της φήμης της. Υπό αυτό το πρίσμα, η Κλεοπάτρα συμβολίζει τη χώρα της. Το σφρίγος και ο αισθησιασμός της αντανakλούν αντίστοιχα χαρακτηριστικά του αιγυπτιακού πολιτισμού (SHMOOP ηλεκτρονική πηγή).⁴

Αναμφίβολα, η Κλεοπάτρα είναι ένας από τους πιο ολοκληρωμένους γυναικείους χαρακτήρες των έργων του Σαίξπηρ. Μπορεί να προκαλέσει με τη συμπεριφορά της ισχυρές αντιδράσεις, όπως θυμό. Αυτό καθίσταται εμφανές στη σκηνή στην οποία ο Αντώνιος εξοργίζεται με τον Θιδία, τον αγγελιοφόρο του Καίσαρα, όταν αυτός φιλά την Κλεοπάτρα.

Σε όλο το έργο, οι ανδρικοί χαρακτήρες εκφράζουν επικριτικά σχόλια για τη δύναμη του γυναικείου ερωτισμού. Ο Καίσαρας κι οι υπασπιστές του καταδικάζουν την έλλειψη ισχυρής θέλησης που επιδεικνύει ο Αντώνιος καθώς και την υποτακτική συμπεριφορά του απέναντι στη βασίλισσα της Αιγύπτου. Είναι, ωστόσο, φανερό ότι κατά τη γνώμη τους, για την κατάπτωση του Αντώνιου ευθύνεται η Κλεοπάτρα.

³ Μετάφραση Μ. Κακογιάννη.

⁴ Μετάφραση της συγγραφέως.

Σχεδόν πάντα, ο Καίσαρας κι οι υπασιπιστές του την αποκαλούν πόρνη. Στις ελάχιστες περιπτώσεις που δεν καταφεύγουν σε τέτοιους προσδιορισμούς, χρησιμοποιούν τον χαρακτηρισμό «μάγισσα», προκειμένου να τονίσουν την επικίνδυνη, ακατανίκητη έλξη που η ίδια ασκεί με την ομορφιά της στους άντρες. Όπως δηλώνει ο Αινόβαρβος, η Κλεοπάτρα διαθέτει την ικανότητα να επηρεάζει την κρίση και τον τρόπο σκέψης όλων των ανδρών, ακόμα και των «άγιων ιερέων» που την ευλογούν» όταν ενεργεί ως πόρνη (II.ii.244–245) (SparkNotes ηλεκτρονική πηγή)⁵.

Αυτή η αντιφατική ταυτότητα λειτουργεί ως σημαντική αφετηρία για τη μελέτη του τρόπου με τον οποίο οι μεταφραστές προσέγγισαν το θέμα της εξουσίας και του ερωτισμού στα κείμενα υποδοχής. Ο Σαίξπηρ συγκαταλέγεται στους συγγραφείς των οποίων τα έργα έχουν μεταφραστεί και υποστεί δραματική επεξεργασία στον μεγαλύτερο δυνατό βαθμό. Επιπρόσθετα, ως συγγραφέας, συνέβαλε στη δι-αμόρφωση ταυτοτήτων και ιδεολογιών.

Τα έργα του Σαίξπηρ αντανakλούν και εκφράζουν την αγωνία των ανδρών για τις μεθόδους χρήσης της πατριαρχικής εξουσίας στις γυναίκες και, ειδικότερα, για την επιρροή του γυναικείου ερωτισμού στον ανδρικό πληθυσμό. Η αγωνία αυτή προέρχεται από την ασυμφωνία μεταξύ της ηγεμονικής θέσης των ανδρών στην κοινωνία και του ιδιαίτερου, εύθραυστου ψυχικού τους κόσμου, όπως αυτός αποκαλύπτεται κατά την επικοινωνία τους με τις γυναίκες (Kahn 1981:12).⁶

Η παρούσα εργασία μελετά δύο ελληνικές μεταφράσεις του έργου – από τον ποιητή Βασίλη Ρώτα το 1954-55 και από τον σκηνοθέτη Μιχάλη Κακογιάννη το 1997. Μέσα από την μελέτη αυτή, επιδιώκεται η ανάδειξη της οπτικής βάσει της οποίας οι δύο μεταφραστές προσέγγισαν το θέμα της τραγωδίας, δηλαδή την ανδρική υποταγή στον ερωτισμό των γυναικών. Τα κείμενα που χρησιμοποιήθηκαν για τη μελέτη είναι τα εξής:

⁵ Μετάφραση της συγγραφέως.

⁶ Μετάφραση της συγγραφέως.

- KA Shakespeare, William. Antony and Cleopatra, SPARKNOTES online/and bilingual edition of Shakespeare, William. 1997. *Antony and Cleopatra*. transl. Michael Cacoyannis. Athens: Kastaniotis editions.
- KY1 Σαίξπηρ, Ουίλλιαμ. 1954-1955 [επανέκδοση το 2009]. *Αντώνιος και Κλεοπάτρα*. μετάφρ. Βασιλῆς Ρώτας. Αθήνα: Επικαιρότητα.
- KY2 Σαίξπηρ, Ουίλλιαμ. 1997. *Παράλληλα Κείμενα*. *Αντώνιος και Κλεοπάτρα*. μετάφρ. Μιχάλης Κακογιάννης. Αθήνα: Καστανιώτης.

Η πολιτισμική σημασία των σαίξπηρικών μεταφράσεων είναι δυνατόν να αξιολογηθεί με ποσοτικά και ποιοτικά κριτήρια. Αξίζει να σημειωθεί ότι πολλοί θεωρητικοί της μετάφρασης χρησιμοποιούν το έργο του Σαίξπηρ ως μέτρο ελέγχου της συνάφειας και της εγκυρότητας των θεωρητικών ερμηνειών τους. Η παρούσα μελέτη εξετάζει τον τρόπο απόδοσης της ανδρικής υποταγής στον ερωτισμό των γυναικών μέσω της διερεύνησης δύο επιμέρους θεμάτων στα κείμενα υποδοχής, της ανδρικής θεώρησης της γυναικείας γοητείας και της κατασκευής επιπρόσθετων έμφυλων ταυτοτήτων, όπως αυτές οι ταυτότητες αναδεικνύονται μέσα από τη δημιουργία σχέσεων εξουσίας και ιεραρχίας.

2. Αναπαράσταση του βιολογικού και κοινωνικού φύλου μέσα από το πρίσμα της γλώσσας

Τα τελευταία χρόνια, οι μεταφραστικές σπουδές έχουν επικεντρωθεί στις μεθόδους κατασκευής του κοινωνικού και βιολογικού φύλου. Στόχος αυτής της ενασχόλησης είναι η διερεύνηση του τρόπου με τον οποίο οι δημόσιες αφηγήσεις έχουν επηρεάσει την αναπαράσταση αυτών των ταυτοτήτων. Η Butler, αμερικανίδα φιλόσοφος του μεταδομισμού, υποστηρίζει ότι το κοινωνικό φύλο δεν συνδέεται με υλικά, σωματικά δεδομένα. Πρόκειται, αντιθέτως, για κοινωνική κατασκευή. Τα κοινωνικά ταμπού μάς υποχρεώνουν να εμμένουμε σε σταθερές ταυτότητες και στις διαφορές του κοινωνικού φύλου, ενώ η γλώσσα που χρησιμοποιούν οι άνθρωποι ως υποκείμενα για την κατασκευή της εκφραστικής ταυτότητάς τους στηρίζεται σε μη-/εδραιω-

μένες κοινωνικές νόρμες (Felluga 2002). Φαίνεται ότι η γλώσσα καθορίζει την κοινωνική θέση των ανδρών και των γυναικών, αντανακλώντας κρυμμένες κοινωνικές αντιλήψεις. Για παράδειγμα, η ανάπτυξη μυών θεωρείται απαγορευτική πρακτική για τα κορίτσια, σε αντίθεση με την περίπτωση των αγοριών (Hinnells 2005). Ο Hinnells, λοιπόν, συμφωνεί με την Butler στο ζήτημα της μεταβλητότητας του βιολογικού φύλου στη ροή του χρόνου λόγω κοινωνικών ή πολιτιστικών εξελίξεων, όπως αυτές εκφράζονται μέσω της γλώσσας (Felluga 2002). Και η Νικολοπούλου (ηλεκτρονική πηγή) συμμερίζεται την άποψη της σύνδεσης της γλώσσας με κοινωνικές νόρμες· συμφωνεί με τον Foucault ότι ο ερωτισμός δεν είναι «μια φυσική κατηγορία, αλλά μια μορφή εμπειρίας που διαμορφώθηκε από τις νεότερες κοινωνίες μετά από το 18^ο αιώνα μέσα από μια σειρά Λόγων (τον παιδαγωγικό, τον ηθικό κ.τ.λ.)».

Με βάση τη σημασία της γλώσσας για τη διαμόρφωση και την κατασκευή ταυτοτήτων, αυτή η μελέτη επιχειρεί να εξετάσει τα γλωσσικά τεχνάσματα που χρησιμοποίησαν οι μεταφραστές στις δύο αποδόσεις του έργου, για να αποτυπώσουν τις ταυτότητες που ο Σαίξπηρ ήθελε να αναδείξει.

2.1 Ανδρική θεώρηση της γυναικείας γοητείας

Όπως προαναφέρθηκε, ένα από τα κύρια θέματα της τραγωδίας είναι ο ερωτισμός κι η γοητεία των γυναικών. Αρχικά, η μελέτη εξετάζει την ανδρική θεώρηση της γυναικείας γοητείας. Τα παρακάτω παραδείγματα αντικατοπτρίζουν τους διαφορετικούς τρόπους προσέγγισης του θέματος στις δύο μεταφράσεις. Στο ΚΥ1, η γυναικεία γοητεία παρουσιάζεται με ουδέτερο τρόπο και, συνθήτως, συνδέεται με το φαγητό και την πείνα. Αντιθέτως, η πιο πρόσφατη μετάφραση αποκαλύπτει μια πιο έκδηλη, ηδονιστική και, συχνά, προσβλητική στάση απέναντι στις γυναίκες, ανεξάρτητα από την κοινωνική τάξη στην οποία αυτές ανήκουν. Επιπλέον, στο ΚΥ2, η δύναμη της γυναικείας γοητείας περιγράφεται, πολλές φορές, με πολιτικούς όρους (βλέπε, λόγου χάρη, το παράδειγμα 5, *με κυβερνούσες*). Ο Φίλων, ένας από τους φίλους του Αντώνιου, αναφέρεται στην επιρροή που ασκεί η Κλεοπάτρα στον Αντώνιο. Στην πιο πρόσφατη μετάφραση (ΚΥ2),

ο μεταφραστής χρησιμοποιεί τη λέξη *κορμί* που δημιουργεί περισσότερες αισθησιακές συνδηλώσεις από τη λέξη *μέτωπο* του ΚΥ1

Παράδειγμα 1

ΚΑ those his goodly eyes [...] now bend, now turn the office and devotion of their view upon a tawny *front* (σελ. 12)

τα όμορφα μάτια του[...] συνεχώς σκύβουν, συνεχώς υποτάσσονται με όλο τους το είναι σε μια μελαψή μορφή

ΚΥ1 τα τολμηρά του μάτια [...] τώρα λύγισαν, πωσώστρεψαν τα βλέμματα ερωτιάρικα σε *μέτωπο* άλλο, μελαψό (σελ. 17)

ΚΥ2 τα ξύπνια μάτια του [...] τώρα όλο σκύβουν, προσκυνούν το *μελαψό κορμί* που γίνε στόχος και σκοπός της αφοσίωσής τους (σελ. 13)

Επιπλέον, η λέξη *πόρνη* του ΚΥ2 είναι πιο υποτιμητική από τη λέξη *μαυλίστρα*, η οποία έχει πάρα πολύ μικρό υποτιμητικό φορτίο, καθώς ως όρος ανήκει σε παλιότερο επίπεδο ύφους.

Παράδειγμα 2

ΚΑ strumpet's fool (σελ. 12)

μιας πόρνης κορόιδο

ΚΥ1 το μπαίγνιο μιας *μαυλίστρας* (σελ. 18)

ΚΥ2 μιας πόρνης παιχνιδάκι (σελ. 13)

Η αποκάλυψη, στο παρακάτω απόσπασμα, των δεσμών που συνέδεαν τη βασίλισσα της Αιγύπτου, την Κλεοπάτρα, με την οικογένεια του Καίσαρα προκαλεί την οργή του Αντώνιου. Στο ΚΥ2 διαμορφώνεται μια πιο αισθησιακή εικόνα για την Κλεοπάτρα, όπως φαίνεται από τα εξής παραδείγματα: *μεζές και τρύγηση η αχόρταγη λαγνεία σου*. Αντιθέτως, στο ΚΥ1, οι ερωτικές συνδηλώσεις εκφράζονται με πιο πλάγιο τρόπο, κυρίως μέσω υπαινικτικής αναφοράς στο φαγητό: *αποκόμματο τσίμπησες λιχουδιές*, λεκτικά στοιχεία που εμμέσως υποδηλώνουν μυστική δραστηριότητα. Επίσης, ο μεταφραστής του ΚΥ1 επιλέγει μια συνηθισμένη, δηλαδή λιγότερο επιτηδευμένη, γλώσσα για την περιγραφή των δράσεων της Κλεοπάτρας.

Παράδειγμα 3

- ΚΑ I found you as a morsel, cold upon dead Caesar's trencher:
nay, you were a fragment of Gnaeus Pompey's, besides what
hotter hours, unregistered in vulgar fame, you have luxuri-
ously pick'd out. (σελ. 290)
*Σε περιμάζεψα σαν κρύα μπουκιά από του νεκρού Καίσαρα το πιάτο.
Μα ναι, μεζεδάκι ήσουν για τον Γνάιο Πομπήϊο, αφήνω πόσες ώρες
πιο φλογερές, που η αγοραία φήμη δεν έχει καταγράψει, αχόρταγα
τρυγούσες.*
- ΚΥ1 Σ'ήβρα αποφάγι κρύο στου πεθαμένου Καίσαρα το πιάτο· μά-
λιστα, ήσουνα *αποκόμματο* του Γνάιου Πομπήϊου· αφήνω πόσες
ώρες πιο ζεστές, που δεν τις έχει καταγράψει η αγοραία η
φήμη, *τοίμπησες λιχουδιές*· (σελ. 112)
- ΚΥ2 Σε περιμάζεψα σαν αποφάγι κρύο στου νεκρού του Καίσαρα
το πιάτο. Ναι, ένας *μεζές*, αυτό ήσουνα, του Γνάιου
Πομπήϊου, αφήνω πόσες παθιασμένες ώρες, που αγνοεί η
κουτσομπόλα φήμη, *τρώγησε η αχόρταγη λαγνεία σου*. (σελ. 291)

Στο παρακάτω παράδειγμα, η αίσθηση καθήκοντος που νιώθει ο Αντώνιος μάλλον υπερισχύει του έρωτά του για την Κλεοπάτρα. Τίθεται το ζήτημα της υπόληψης του ως πολιτικού. Η φράση *μάγια της Κλεοπάτρας* του ΚΥ2 καταδεικνύει ότι ο Αντώνιος δεν διαθέτει καμία ικανότητα ορθολογιστικής σκέψης. Η Κλεοπάτρα λειτουργεί ως μάγισσα που ασκεί ακατανίκητη γοητεία στον Αντώνιο. Κατά συνέπεια, ο τελευταίος αδυνατεί, πλήρως, να εναντιωθεί στις επιθυμίες της.

Παράδειγμα 4

- ΚΑ I must from this enchanting queen break off. (σελ. 38)
Πρέπει να ξεκόψω από την πλανεύτρα βασίλισσα.
- ΚΥ1 Πρέπει να κόψω μακριά από τη *γητεύτρα* αυτή βασίλισσα.
(σελ. 26)
- ΚΥ2 Πρέπει να *λυτρωθώ* από τα *μάγια* της Κλεοπάτρας. (σελ. 39)

Στο επόμενο παράδειγμα, η φράση *με κυβερνούσες* του ΚΥ2 εμπερικλείει συνδηλώσεις που καταδεικνύουν έντονη διάθεση επηρεασμού του υποκειμένου. Ο μεταφραστής του ΚΥ2 συνδέει τη γυναικεία γοη-

τεία με την πολιτική εξουσία, ενώ ο μεταφραστής του ΚΥ1 αναφέρεται στη συναισθηματική, στατική κατάσταση που προκύπτει από την υποταγή του Αντώνιου.

Παράδειγμα 5

- ΚΑ You did know how much you were my conqueror, (σελ. 266)
Το'ξερεις πόσο με είχες κατακτήσει
- ΚΥ1 Το'ξερεις πως μ'είχες κυριέψει, (σελ. 104)
- ΚΥ2 Το 'ξερεις εσύ πόσο γερά με κυβερνούσες (σελ. 267)

Στο επόμενο παράδειγμα, η Κλεοπάτρα αναφέρεται στην τύχη που περιμένει την Ειράδα αν υποκύψει στις επιθυμίες του Οκταβιανού. Πρόκειται για παράδειγμα μέσω του οποίου οι μεταφραστές αποτυπώνουν την εικόνα που θα σχηματίσει ο λαός της Ρώμης για τη γυναικεία ταυτότητα. Στο ΚΥ2 χρησιμοποιείται ο υποτιμητικός χαρακτηρισμός *ανδρείκελο*, ενώ στο ΚΥ1 γίνεται χρήση της λέξης *κούκλα* που υποδηλώνει θηλυκότητα και εμπερικλείει θετικές συνδηλώσεις.

Παράδειγμα 6

- ST Now, Iras, what think'st thou?
Thou, an Egyptian *puppet* shall be shown
In Rome as well as I: mechanic slaves
With greasy aprons, rules, and hammers shall
Uplift us to the view. (σελ. 430)
Και τώρα, Είρας, τι νομίζεις;
Εσένα σαν μαριονέτα θα σε διαπομπέουν στη Ρώμη, όπως κι εμένα.
Δούλοι αγροίκοι με ποδιές λιγδερές, αξίνες και λοστούς θα μας σηκώνουν ως θέαμα.
- ΚΥ1 Και τώρα, Είρας, τι λες;
Εσένα Αιγύπτια *κούκλα*, θα σε διαπομπέσουν στη Ρώμη, όπως κι εμένα. Δούλοι χερομάχοι, με ποδιές λιγδωμένες, με σφυριά και πήχες θα μας σηκώσουν θέαμα, (σελ. 165)
- ΚΥ2 Και τώρα, Ιρας, τι νομίζεις;
Ένα *ανδρείκελο* είσαι της Αιγύπτου που προορίζεται, όπως κι εγώ, για επίδειξη στη Ρώμη. Τιποτένιοι δούλοι με λιγδερές ποδιές, με αξίνες και λοστούς, θα μας προσφέρουν σηκωτές

στα μάτια. (σελ. 431)

Η ανδρική θεώρηση του γυναικείου ερωτισμού εκφράζεται με μεγαλύτερη αμεσότητα στο ΚΥ2 από ό,τι στο ΚΥ1. Άλλα παραδείγματα αυτού του είδους είναι τα εξής:

ΚΑ	ΚΥ1	ΚΥ2
in flesh	κρεατωμένη	σαρκική
triple-turn'd whore	τρεις φορές εταίρα	τρεις φορές πόρνη εσό
strumpets	κοινές	ξετσιώπωτες
looks on feeders	ρίχνει το βλέμμα της στα τσανάκια	χαϊδολογείται με λακέδες

2.2 Άλλες έμφυλες ταυτότητες και κοινωνικές ιεραρχίες

Τα παραδείγματα αυτής της ενότητας της μελέτης δείχνουν ότι στο ΚΥ2 ενισχύεται η εικόνα της υποταγής στη γυναίκα. Στο απόσπασμα που ακολουθεί, ο Αντώνιος αναφέρεται στην ανικανότητά του να αντισταθεί στη γοητεία της Κλεοπάτρας· προκρίπτει, λοιπόν, ένα είδος ευνοουχισμού. Αυτό γίνεται φανερό μέσω της φράσης *με κατάντησες* (ΚΥ2), που συνιστά υποτιμητικό σχόλιο για την κατάσταση στην οποία ο ίδιος βρίσκεται, ενώ, συγκριτικά, η φράση *μ'έχεις φέρει* του ΚΥ1 είναι πολύ πιο ουδέτερη.

Παράδειγμα 7

ST O, whither hast thou led me, Egypt? (σελ. 264)

Πώς με κατάντησες, ω Αιγυπτία!

ΚΥ1 Πού μ'έχεις φέρει, ω Αιγυπτία; (σελ. 103)

ΚΥ2 Αχ, Αίγυπτος, πού με κατάντησες! (σελ. 265)

Κατά παρόμοιο τρόπο, ο Μαρδιανός, ευνούχος στην υπηρεσία της Κλεοπάτρας, περιγράφεται από τη βασίλισσα με διαφορετικό τρόπο στις δύο μεταφράσεις. Ο χαρακτηρισμός *άσπερμος* (σελ.73) του ΚΥ2, που αποδίδει τη λέξη *unseminar'd* (σελ.72) του πρωτοτύπου (ΚΑ), εκφράζει την έννοια της ανδρικής αδυναμίας και γεννά ερωτικές

συνδηλώσεις με πολύ πιο εύγλωττο τρόπο από τη λέξη *αμέτοχος* (σελ. 38) του ΚΥ1 που είναι λιγότερο προσβλητική.

Τα παρακάτω παραδείγματα είναι ενδεικτικά του διαφορετικού τρόπου με τον οποίο προσφωνείται η Κλεοπάτρα από δύο κατώτερα –από κοινωνική άποψη– άτομα, από μια θεραπαινίδα της, τη Χάρμιον (παράδειγμα 8), και από τον ευνούχο Μαρδιανό (παράδειγμα 9). Το ΚΥ1 μάλλον γεφυρώνει την κοινωνική απόσταση μεταξύ της βασιλισσας και των υποτελών της. Αντιθέτως, το ΚΥ2 τονίζει αυτή την απόσταση επικεντρώνόμενο στην ευγενική καταγωγή της Κλεοπάτρας.

Παράδειγμα 8

- ST Good madam, keep yourself within yourself, (σελ. 140)
Καλή μου κυρία, σύνελθε!
- KY1 *Κυρούλα μου, έλα στον εαυτό σου:* (σελ. 62)

Παράδειγμα 9

- ST What's your highness' pleasure? (σελ. 72)
Τι επιθυμεί η υψηλότητά σου;
- KY1 *Τι αγαπάει η χάρη σου;* (σελ. 38)
- KY2 *Τι θέλει η υψηλότητά σου;* (σελ. 73)

Η δημιουργία κοινωνικών ιεραρχικών δομών στο περιβάλλον του έργου σχετίζεται με την ανάπτυξη σχέσεων εξουσίας οι οποίες συμβάλλουν στην κατασκευή ταυτοτήτων. Η γυναικεία εξουσία αποτυπώνεται στο ΚΥ2 με μεγαλύτερη ένταση από ό,τι στο ΚΥ1.

3. Κοινωνικό και βιολογικό φύλο και απόσταση εξουσίας

Σε αυτή την ενότητα, χρησιμοποιείται ως αφετηρία η παραδοχή ότι το κοινωνικό φύλο κι οι δομές που σχετίζονται με την εξουσία και την ιεραρχία αποτελούν σημαντικές παραμέτρους της διαπροσωπικής επικοινωνίας. Με βάση, λοιπόν, αυτή τη διαπίστωση, μπορεί κανείς να συνοψίσει, στον παρακάτω πίνακα, τις διαφορές μεταξύ του ΚΥ1 και του ΚΥ2. Το "+" υποδεικνύει την απόδοση που τονίζει το σχετικό χαρακτηριστικό.

Πίνακας 1. Θεματικές κατευθύνσεις στις δύο μεταφράσεις

ΜΕΤΑΒΛΗΤΕΣ	ΚΥ1	ΚΥ2
Ανδρική θεώρηση της γυναικείας γοητείας	-	+
Άλλες έμφυλες ταυτότητες και κοινωνικές ιεραρχίες	-	+

Η μελέτη επεδίωξε να εντοπίσει πτυχές της πολιτισμικής γνώσης στις οποίες δίνεται έμφαση στις δύο μεταφράσεις. Αυτές οι πολιτισμικές πτυχές συνδέονται μεταξύ τους αβίαστα (Katan 2011), δημιουργώντας ενιαίο σύνολο λειτουργούν σε τρία επίπεδα: τεχνικό (γλώσσα), επίσημο και ανεπίσημο. Το πρώτο επίπεδο σχετίζεται με τη χρήση των γλωσσικών σημείων ως μέσων έκφρασης μιας αναφορικής λειτουργίας της γλώσσας καθώς και με την οικουμενικότητα των αξιών που αυτά τα σημεία περιλαμβάνουν. Ο μεταφραστής ενδιαφέρεται για το ίδιο το κείμενο και για τις ισοδυναμίες που προκύπτουν κατά τη μεταφορά των πολιτισμικών στοιχείων από τη μία γλώσσα στην άλλη. Το δεύτερο επίπεδο, το λεγόμενο επίσημο, επικεντρώνεται στην έννοια της καταλληλότητας. Έχει λειτουργικό χαρακτήρα, καθώς κύριο μέλημα αποτελεί ο στόχος της μετάφρασης. Τέλος, το τρίτο επίπεδο –το ανεπίσημο– υπερβαίνει τα όρια του συνειδητού και υπόκειται σε μια μεταγνωστική διαδικασία.

Η συγκριτική μελέτη των δύο κειμένων υποδοχής αποδεικνύει ότι οι δύο μεταφραστές έχουν επηρεαστεί από το τρίτο επίπεδο πολιτισμού για διαφορετικούς λόγους ο καθένας τους. Οι επιλογές τους αντικατοπτρίζουν την κοινωνιολογική διάσταση της μετάφρασης. Πιο συγκεκριμένα, η χρήση ήπιων, μη προσβλητικών μορφών έκφρασης για την αναπαράσταση των γυναικών στο ΚΥ1 οφείλεται, πιθανόν, στα λιγότερο απελευθερωμένα ήθη της εποχής. Στο ΚΥ1, ο ερωτισμός αναπαρίσταται με μεταφορικές αναλογίες που συνδέονται με το φαγητό. Η Κροντήρη (2005) ισχυρίζεται ότι η χρήση οικειοποιητικών μεταφραστικών στρατηγικών σχετίζεται, μάλλον, με την αντίληψη του μεταφραστή για τα σαιξπηρικά έργα ως μέσα ενίσχυσης του λαϊκού πολιτισμού και εμπλουτισμού της εθνικής πολιτιστικής κληρονομιάς. Ο Ρώτας, ουσιαστικά, θέλησε να αξιοποιήσει τη ζωντανή γλώσσα που είχε ακούσει από το στόμα του ελληνικού λαού, να «αρμε-

νίσει μέσα στον ωκεανό της λαϊκής τέχνης, λαϊκής γλώσσας, λαϊκής παράδοσης, λαϊκής δημιουργίας» (Δαμιανάκου 1994: 168). Πιο συγκεκριμένα, ο μεταφραστής εξηγεί τα κίνητρό του ως εξής:

Η αγαλλίαση που ένωσε το πνεύμα μου από το έργο του Σαίξπηρ ήταν σαν μια νέα πρωτόγνωρη χαρά, που 'μοιαζε πολύ σε πολλά που ως τότε είχα γνωρίσει, αλλά συνάμα ήταν και σαν αποκάλυψη που ξαναζωντάνευε στο νου μου τα παραμύθια και τα τραγούδια που είχαν μαγέψει τα παιδικά μου χρόνια, τους χορούς και τα πανηγύρια που είχα δει, ακόμη και τον Καραγκιόζη, που και ο ίδιος είχα παίξει (Δαμιανάκου 1994: 166-167).

Το κοινωνικοπολιτικό πλαίσιο της εποχής δικαιολογεί το ύφος του ΚΥ1. Το πολιτισμικό σύστημα που περιγράφει ο μεταφραστής του ΚΥ1 συνδεόταν με την αδύναμη παρουσία και συμμετοχή των γυναικών στην κοινωνικοπολιτική ζωή, καθώς ήταν πολύ σύντομο το διάστημα που χώριζε τη χρονολογία της μετάφρασης –1955– από τη χρονολογία χορήγησης πολιτικών δικαιωμάτων στις γυναίκες, το 1952. Η αναφορά στον γυναικείο ερωτισμό με όρους που προέρχονται από το σημασιολογικό πεδίο της πείνας μάλλον σχετίζεται έμμεσα με την οικονομική κατάσταση της Ελλάδας. Η χώρα είχε υποστεί όχι μόνο τις καταστροφικές συνέπειες του Β' Παγκοσμίου Πολέμου (1939-1945) –όπως αυτές διαφάνηκαν ιδιαίτερα κατά τη διάρκεια της κατοχής της Ελλάδας από τις δυνάμεις του Άξονα το 1941– αλλά και του Εμφύλιου Πολέμου της περιόδου 1946-1949. Πρόκειται για μια εποχή που χαρακτηρίζεται από συρρίκνωση της κτηνοτροφικής και μεταλλευτικής παραγωγής και μείωση του εθνικού εισοδήματος (Γρηγοριάδης 1979).

Ένα μεγάλο μέρος της υπαίθρου ήταν ερειπωμένο. Πολλές πόλεις φέραν βαριά πολεμικά τραύματα. Εφτακόσιες περίπου χιλιάδες χωρικοί ήταν ξεριζωμένοι («ανταρτόπληκτοι»). Σχεδόν 90.000 άτομα μαζί με τα παιδιά είχαν εγκαταλείψει την Ελλάδα στο τέλος του πολέμου. Υπήρχαν 90.000 άνεργοι σε ένα συνολικό πληθυσμό 7,5 εκατομμυρίων. Το 1/3 του ενεργού πληθυσμού είχε ριχθεί έξω από τον κύκλο της παραγωγικής διαδικασίας (Γρηγοριάδης 1979: 98-99).

Ο Σβορώνος (2007) αναφέρεται κι αυτός με τη σειρά του στις δύσκολες συνθήκες που επικρατούσαν στην Ελλάδα κι οι οποίες ποτεύεται ότι επηρέασαν τον μεταφραστή του ΚΥ1. Πιο συγκεκριμένα, αποδίδει τη φτώχεια που επικρατούσε εκείνη την εποχή στην ανομοιομορφη κατανομή της εξωτερικής οικονομικής βοήθειας που παρασχέθηκε στην Ελλάδα και είχε ως συνέπεια την ενίσχυση των στρατιωτικών εξοπλισμών και την παραμέληση των παραγωγικών επενδύσεων. Ο πληθυσμός της Ελλάδας αδυνατούσε να ζήσει αξιοπρεπώς παρά την πρόοδο που είχε σημειωθεί στον αγροτικό και βιομηχανικό τομέα κατά την περίοδο 1952-1963. Η άνιση κατανομή του εθνικού εισοδήματος σε συνδυασμό με τη θέσπιση ενός φορολογικού συστήματος βασισμένου σε έμμεσους φόρους που έπλητταν τους οικονομικά ασθενέστερους συντέλεσαν στην επιδείνωση της κατάστασης (Σβορώνος 2007).

Αντιθέτως, το ΚΥ2 στηρίζει τη χρήση προσβλητικής γλώσσας, συμβάλλοντας στην παραγωγή μιας πιο ζωντανής, επικοινωνιακής και παρεμβατικής μετάφρασης, σύμφωνα με συμβατικά πρότυπα μετάφρασης. Με άλλα λόγια, ο μεταφραστής του ΚΥ2 μάλλον λαμβάνει υπόψη του τον ισχυρισμό της Bassnett και του Walton για τη σημειωτική της «μετάφρασης» στον χώρο του θεάτρου. Σύμφωνα με αυτόν τον ισχυρισμό, η αισθητική του κειμένου υποδοχής επηρεάζεται ουσιαστικά από τη δυνατότητα δραματοποίησής του (Hardwick 2011). Επιπλέον, το ΚΥ2 πραγματώνει τη γενική τάση του 20^{ου} αι. για μεγαλύτερη ελευθερία έκφρασης λόγω της αυξανόμενης ανεκτικότητας των σύγχρονων κοινωνιών σε ζητήματα όπως ο ερωτισμός κι η βία.

Η παρούσα μελέτη δεν εξετάζει το ζήτημα του ρόλου του κοινωνικού φύλου. Οι απόψεις και οι γνώσεις μας παρεμβαίνουν στον τρόπο με τον οποίο οι πληροφορίες ερμηνεύονται, καθίστανται αντικείμενο επεξεργασίας και μεταφράζονται. Επομένως, εικάζεται ότι η κατασκευή ταυτοτήτων που συνδέονται με το κοινωνικό φύλο θα μεταβάλλεται συνεχώς κάθε φορά που αλλάζουν τα κοινωνικοπολιτισμικά δεδομένα.

Βιβλιογραφία

- Γρηγοριάδης, Σόλωνας. 1979. *Τα φοβερά ντοκουμέντα: Μετά τον Εμφύλιο: Η άνοδος του Παπάγου στην εξουσία*. Αθήνα: Φυτράκης.
- Δαμιανάκου, Βούλα. 1994. *Ονίλλιαμ Σαίξπηρ Κορυφαία Έκφραση του Νεοελληνικού Δραματικού Λόγου*. Τομ. Δ'. Αθήνα: Επικαιρότητα.
- Κροντήρη, Τίνα. 2000. *Ονίλλιαμ Σαίξπηρ. Αντώνιος και Κλεοπάτρα: Κριτικές Προσεγγίσεις*. Θεσσαλονίκη: University Studio Press.
- Κροντήρη, Τίνα. 2005. *Η προσαρμοστικότητα του Σαίξπηρ*. Αθήνα: Ergo.
- Σβορώνος, Νίκος. 2007. *Επισκόπηση της Νεοελληνικής Ιστορίας*. Αθήνα: Θεμέλιο.
- Hardwick, Lorna. 2011. "Classical Texts". Στο Baker, Mona και Saldanha, Gabriela (επιμ.). *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*. Second Edition. 34-37. London: Routledge.
- Hinnells, John. 2005. *The Routledge Companion to the Study of Religion*. New York: Routledge.
- Kahn, Coppélia. 1981. *Man's Estate: Masculine Identity in Shakespeare*. California: University of California Press.
- Katan, David. 2011. "Culture". Στο Baker, Mona και Saldanha, Gabriela (επιμ.). *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*. Second Edition. 70-73. London: Routledge.

Ηλεκτρονικές πηγές

- Νικολοπούλου, Μαρία. (n.d.). «Γυναικεία σεξουαλικότητα και γραφή στα περιοδικά λόγου και τέχνης (1900-1920)». *Ευρωπαϊκή Εταιρεία Νεοελληνικών Σπουδών*. http://www.eens.org/?page_id=1582 [Ημερομηνία πρόσβασης: 10 Ιουνίου 2014].
- Felluga, Dino. (2002). "Modules on Butler: On Gender and Sex." *Introduction Guide to Critical Theory*. <http://www.cla.purdue.edu/english/theory/genderands/ex/modules/butlergendersex.html>. [Ημερομηνία πρόσβασης: 20 Αυγούστου 2014].
- SHMOOP. (2014). *The Tragedy of Antony and Cleopatra*. <http://www.shmoop.com/antony-cleopatra/love-theme.html>. [Ημερομηνία πρόσβασης: 20 Αυγούστου 2014].

SHMOOP. (2014). *The Tragedy of Antony and Cleopatra*.

<http://www.shmoop.com/antony-cleopatra/cleopatra-character.html>. [Ημερομηνία πρόσβασης: 20 Αυγούστου 2014].

SPARKNOTES. (2014). *Antony and Cleopatra. Themes, Motifs & Symbols*.

<http://www.sparknotes.com/shakespeare/antony/themes.html>. [Ημερομηνία πρόσβασης: 20 Αυγούστου 2014].

Κείμενα

Σαίξπηρ, Ουίλλιαμ. 1954-1955/2009. *Αντώνιος και Κλεοπάτρα*. Μετάφρ.: Βασίλης Ρώτας. Αθήνα: Επικαιρότητα.

Σαίξπηρ, Ουίλλιαμ. 1997. *Παράλληλα Κείμενα. Αντώνιος και Κλεοπάτρα*. Μετάφρ.: Μιχάλης Κακογιάννης. Αθήνα: Καστανιώτης.

Για τη συγγραφέα

Η Μαρία Ρίγλη σπούδασε Γαλλική Γλώσσα και Φιλολογία στο Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών και Μετάφραση σε σχολές όπως το Κέντρο Εκπαίδευσης Μεταφραστών μεταφραση, η Ελληνοαμερικανική Ένωση, το Γαλλικό Ινστιτούτο Αθηνών και το Ινστιτούτο Γλωσσολόγων του Λονδίνου (Institute of Linguists Educational Trust). Η συμβολή της στον η-τόμο *Διαγλωσσικές Θεωρήσεις / Interlingual Perspectives* είναι μια επιμελημένη εκδοχή της έρευνας που διεξήγαγε στο μεταπτυχιακό μάθημα «Η Μεθοδολογία της Έρευνας στις Μεταφραστικές Σπουδές» με διδάσκουσα την επιμελήτρια του τόμου. Η συγγραφέας απασχολήθηκε ως μεταφράστρια στην Οργανωτική Επιτροπή των Ολυμπιακών Αγώνων Αθήνα 2004. Από το 2004, εργάζεται ως μεταφράστρια για μεταφραστικά γραφεία, ιδιώτες και εκδοτικούς οίκους (εκδόσεις Κασταλία).